

Κομμουνιστές χωρίς κομμουνισμό;

του **Jacques Rancière**

Αυτά που έχω να πω είναι εντελώς απλά κι ίσως τα βρείτε κι υπεραπλουστευτικά. Αλλά, εφόσον μας ζητούν να δώσουμε μια νέα έννοια στη λέξη “κομμουνισμός,” θα έπρεπε να ξαναπαρουσιάσαμε κάποια πολύ απλά ζητήματα και να λαμβάναμε υπόψη κάποια πολύ απλά γεγονότα. Το πρώτο γεγονός, νομίζω, που πρέπει να λάβουμε υπόψη είναι το εξής: Ο κομμουνισμός δεν είναι μόνο το όνομα κάποιων ένδοξων κινημάτων και κάποιων διαβόητων κρατικών εξουσιών του παρελθόντος, δεν είναι το απομεινάρι ή το καταραμένο όνομα, για το οποίο θα έπρεπε να αναλαμβάνουμε το ηρωικό και ρισκοκίνδυνο καθήκον της αποκατάστασής του. “Κομμουνιστικό” είναι το όνομα του κόμματος, που κυβερνά στο πολυπληθέστερο έθνος του πλανήτη, σε μια από τις περισσότερο ακμάζουσες καπιταλιστικές δυνάμεις του σήμερα. Η σύνδεση αυτή μεταξύ κομμουνισμού, απόλυτης κρατικής εξουσίας και καπιταλισμού δεν πρέπει να ξεφεύγει από τη σκοπιά των στοχασμών για το τι θα σήμαινε ο κομμουνισμός σήμερα.

Η σημερινή συλλογιστική μου θα ξεκινήσει από μια απλή δήλωση, την οποίαν την βρήκα σε μια συνέντευξη, που έδωσε ο Αλαίν Μπαντιού στην εφημερίδα του Γαλλικού κομμουνιστικού κόμματος: “Η κομμουνιστική προϋπόθεση είναι η προϋπόθεση της χειραφέτησης.” Όπως το καταλαβαίνω, αυτό σημαίνει ότι η σημασία της λέξης “κομμουνισμός” είναι εγγενής μέσα στις πρακτικές της χειραφέτησης. Ο κομμουνισμός είναι μια μορφή καθολικότητας, που κατασκευάζεται από τέτοιες πρακτικές. Συμφωνώ απόλυτα με τη δήλωση αυτή. Τώρα όμως, το θέμα είναι να καταλάβουμε τι σημαίνει “χειραφέτηση,” για να ορίσουμε την ιδέα του κομμουνισμού, που αυτή συνεπάγεται.

Χωρίς να θέλω να προκαλέσω καμιά έκπληξη, θα αρχίσω μ’ αυτό που θεωρώ ότι είναι η συνεπέστερη κι η ισχυρότερη ιδέα της χειραφέτησης, η ιδέα, που διατυπώθηκε από τον στοχαστή της διανοητικής χειραφέτησης τον Joseph Jacotot.¹ Η χειραφέτηση είναι ο τρόπος, για να βγούμε έξω από μια μειονοτική κατάσταση. Μια μειονοτική κατάσταση είναι μια κατάσταση, μέσα στην οποία πρέπει να μας καθοδηγούν, γιατί διαφορετικά, αν

ακολουθούσαμε το δρόμο με τη δική μας αίσθηση προσανατολισμού, θα ξεστρατίζαμε. Είναι η λογική της παιδαγωγικής διαδικασίας, στην οποία ο δάσκαλος ξεκινά από την κατάσταση της άγνοιας, μέσα στην οποίαν βρίσκεται ο μαθητής, και προοδευτικά αντικαθιστά την άγνοια με την γνώση, με τη δική του γνώση, έτσι ώστε προοδευτικά να τον/την πάρει από μια κατάσταση ανισότητας και να τον/την οδηγήσει “προς” μια κατάσταση ισότητας. Είναι επίσης η λογική του Διαφωτισμού, σύμφωνα με την οποίαν οι καλλιεργημένες ελίτ πρέπει να οδηγούν τις αδαείς και δεισιδαίμονες κατώτερες τάξεις στον δρόμο της προόδου. Αυτός όμως είναι, έλεγε ο Jacotot, ο δρόμος της ατελείωτης αναπαραγωγής της ανισότητας στο όνομα μιας υπόσχεσης για την ισότητα. Η διαδικασία, που οδηγεί τον αδαή στην επιστήμη και τις κατώτερες τάξεις στη σύγχρονη ζωή της δημοκρατικής προόδου, στην πραγματικότητα, βασίζεται πάνω στο χάσμα, που διαχωρίζει τη νοημοσύνη του δάσκαλου από τη νοημοσύνη του αδαούς. Αυτό που ξεχωρίζει τον πρώτο από τον δεύτερο είναι απλούστατα η γνώση της άγνοιας. Όμως, αυτή είναι μια ανισοτητική αρχή. Το αντίθετό της, η εξισωτική αρχή, μπορεί να συνοψισθεί με δυο κανόνες: πρώτα, η ισότητα δεν αποτελεί σκοπό. Είναι ένα σημείο έναρξης, μια γνώμη ή μια προϋπόθεση, που ανοίγει το πεδίο σε μια ενδεχόμενη επιβεβαίωση. Δεύτερο, η νοημοσύνη δεν μπορεί να είναι διαιρημένη στα δυο, είναι μια και μοναδική. Δεν υπάρχει η νοημοσύνη του δάσκαλου κι η νοημοσύνη του μαθητή, η νοημοσύνη του νομοθέτη κι η νοημοσύνη του τεχνίτη κ.ο.κ. Αντίθετα, η νοημοσύνη όχι μόνο δεν ταιριάζει να τοποθετείται σ’ οποιαδήποτε ιδιαίτερη θέση μέσα στην κοινωνική διάταξη, αλλά ανήκει στον οποιονδήποτε σαν η δική του νοημοσύνη. Η χειραφέτηση τότε σημαίνει: ιδιοποίηση αυτής της νοημοσύνης, που είναι μια και μοναδική, κι επιβεβαίωση του δυναμικού, που έχει η ισότητα της νοημοσύνης.

Ο δρόμος λοιπόν, που μας βγάζει έξω απ’ αυτήν την παιδαγωγική προϋπόθεση (ότι υπάρχουν δυο είδη νοημοσύνης), συνεπάγεται κι έναν δρόμο, που μας βγάζει έξω από την κοινωνική λογική της διανομής των θέσεων, όπως είχε διατυπωθεί στην *Πολιτεία* του Πλάτωνα μέσω της περιγραφής των δυο λόγων, για τους οποίους οι τεχνίτες πρέπει να κάνουν την εργασία τους και τίποτε άλλο: Πρώτα, επειδή η εργασία δεν μπορεί να περιμένει και, δεύτερο, επειδή ο Θεός τους έδωσε την κλίση να κάνουν αυτή την εργασία, που σημαίνει ότι δεν κατέχουν την κλίση να κάνουν την οποιαδήποτε άλλη

εργασία. Επομένως, χειραφέτηση των εργατών σημαίνει διαβεβαίωση του γεγονότος ότι η εργασία μπορεί να περιμένει κι ότι δεν υπάρχει καμιά ιδιαίτερη “κλίση” του εργάτη. Αυτό συνεπάγεται τη δυνατότητα διάρρηξης των δεσμών της “αναγκαιότητας,” που δένει ένα επάγγελμα με μια μορφή νοημοσύνης, τη διαβεβαίωση της καθολικής ικανότητας αυτών, που υποθέτονταν ότι είχαν μόνο τη νοημοσύνη της δουλειάς τους, δηλαδή, την κατοχή της νοημοσύνης ή της μη νοημοσύνης, που ταίριαζε στην υποτελή θέση τους.

Η χειραφέτηση λοιπόν το πρώτο, που σημαίνει, είναι κομμουνισμό της νοημοσύνης, που υλοποιείται μέσα από την απόδειξη της ικανότητας των “ανίκανων”: την ικανότητα του αδαούς να μαθαίνει μόνος του, όπως λει ο Jacotot. Μπορούμε να προσθέσουμε: την ικανότητα του εργάτη να αφήνει τα μάτια του και το μυαλό του να δραπετεύουν από τα δεσμά της δουλειάς των χεριών του, την ικανότητα μιας κοινότητας εργατών να σταματούν την δουλειά τους, μολονότι αυτή δεν μπορεί να περιμένει και μολονότι την χρειάζονται για τα προς το ζην τους, για να μετασχηματίσουν τον ιδιωτικό χώρο της εργασίας σ’ ένα δημόσιο χώρο, για να οργανώσουν την παραγωγή με τις δικές τους δυνάμεις ή για να αναλάβουν το έργο της διακυβέρνησης της πόλης, της οποίας οι κυβερνήτες την έχουν ερημώσει ή την έχουν προδώσει, όπως κι άλλες μορφές εξισωτικής ευρηματικότητας, που θα αποδείκνυαν τη συλλογική ισχύ των χειραφετούμενων ανδρών και γυναικών.

Είπα: μπορούμε να προσθέσουμε. Αυτό σημαίνει: μπορούμε να εξαγάγουμε ένα πόρισμα από την θέση του κομμουνισμού της νοημοσύνης, που να ισχύει για τις μορφές των συλλογικών πραγματώσεων του κομμουνισμού. Αλλά εδώ είναι που συναντάμε τις δυσκολίες. Μέχρι ποιου σημείου μπορεί η κομμουνιστική επιβεβαίωση της νοημοσύνης του οποιουδήποτε να συμπίπτει με την κομμουνιστική οργάνωση της κοινωνίας; Ο Jacotot είχε πλήρως αρνηθεί μια τέτοια δυνατότητα. Η χειραφέτηση, έλεγε, είναι μια μορφή δράσης, που μπορεί να μεταδοθεί απ’ άτομο σ’ άτομο. Σαν τέτοια, είναι κατηγορηματικά αντίθετη με τη λογική των κοινωνικών σωμάτων, δηλαδή, μια αθροιστική λογική, διεπόμενη από τους νόμους της κοινωνικής βαρύτητας, που είναι παρόμοιοι με τους νόμους της φυσικής βαρύτητας. Ο οποιοσδήποτε ή η οποιαδήποτε μπορεί να χειραφετηθεί και να χειραφετήσει άλλους ή άλλες, έτσι ώστε ολόκληρη η ανθρωπότητα

να απαρτίζεται από χειραφετημένα άτομα. Αλλά η ίδια η κοινωνία ποτέ δεν μπορεί να χειραφετηθεί.

Αυτό δεν είναι μόνο η προσωπική πεποίθηση ενός ιδιότροπου ατόμου. Ούτε είναι απλώς θέμα αντίθεσης της ατομικής με τη συλλογική χειραφέτηση. Το θέμα είναι: Πώς μπορεί η συλλογικοποίηση της ικανότητας του οποιουδήποτε ανθρώπου να συμπίπτει με την καθολική οργάνωση της κοινωνίας; Πώς μπορεί η αναρχική αρχή της χειραφέτησης να γίνει η αρχή, που θα διέπει μια κοινωνική διανομή των καθηκόντων, των θέσεων και των δυνατοτήτων; Ήρθε ο καιρός, νομίζω, να δούμε το πρόβλημα αυτό πέρα από τα ξεφτισμένα κηρύγματα περί αυθορμητισμού κι οργάνωσης. Η χειραφέτηση βέβαια σημαίνει αταξία, αλλά μια αταξία, που δεν έχει τίποτε το αυθόρμητο. Αντίστροφα, η οργάνωση μπορεί απλώς να σημαίνει αυθόρμητη αναπαραγωγή των υπαρχουσών μορφών κοινωνικής πειθαρχίας. Αυτό που η πειθαρχία της χειραφέτησης θα μπορούσε να σημαίνει παρουσιαζόταν σαν πρόβλημα σ' όλους εκείνους, που, στον αιώνα του Jacotot, ανελάμβαναν να οικοδομήσουν κομμουνιστικές αποικίες, όπως ο Cabet,² ή απλώς κομμουνιστικά κόμματα, όπως οι Μαρξ κι Ένγκελς. Οι κομμουνιστικές κοινότητες, σαν την Ικαρική κοινότητα, της οποίας είχε ηγηθεί ο Cabet στις Ηνωμένες Πολιτείες, απέτυχαν. Δεν απέτυχαν, όπως πιστεύεται, επειδή τα άτομα δεν μπορούσαν να υποταχθούν στην κοινή πειθαρχία. Αντίθετα, απέτυχαν, επειδή η κομμουνιστική ικανότητα δεν μπορούσε να εξατομικευτεί. Η μοιρασιά της ικανότητας του οποιουδήποτε δεν μπορούσε να μετατραπεί σ' αρετή του κομμουνιστικού ατόμου. Η υλικότητα (temporality) της χειραφέτησης –εννοώ η υλικότητα της εξέλιξης της συλλογικής δύναμης– δεν θα μπορούσε να συμπέσει με το πρόγραμμα μιας οργανωμένης κοινωνίας, που θα προσπαθούσε να αποδώσει στον καθένα και την κάθε μια τον ρόλο του/της. Κάποιες άλλες κοινότητες γύρω τους τα πήγαν πολύ καλύτερα. Ο λόγος της επιτυχίας τους ήταν ότι δεν απαρτιζόταν από κομμουνιστές. Απαρτιζόταν από άνδρες και γυναίκες, που υπάκουαν μια θρησκευτική πειθαρχία. Αλλά η Ικαρική κοινότητα αποτελούνταν από κομμουνιστές. Γι' αυτό, ο κομμουνισμός της κοινότητας αυτής χωριζόταν εξ αρχής σε δυο κομμάτια, μια κομμουνιστική οργάνωση της καθημερινότητας, που καθοδηγούνταν από τους Πατέρες της Κοινότητας, και μια ισότιμη δημοκρατική συνέλευση, που ενσωμάτωνε τον κομμουνισμό των κομμουνιστών. Έτσι κι αλλιώς, ο κομμουνιστής εργάτης

είναι ένας εργάτης, που διεκδικεί το δικαίωμά του να ομιλεί και να νομοθετεί πάνω στα κοινά ζητήματα, αντί απλώς να κάνει την δουλειά του σαν “χρήσιμος” εργάτης. Πρέπει να λάβουμε υπόψη μας ότι το πρόβλημα αυτό είχε διασαφηνισθεί πριν πολύ καιρό στην *Πολιτεία* του Πλάτωνα. Οι εργάτες, δηλαδή, οι άνθρωποι με τη σιδερένια ψυχή, δεν μπορούν να είναι κομμουνιστές. Μόνο οι νομοθέτες, που είχαν χρυσάφι στην ψυχή τους, μπορούσαν κι όφειλαν να αφήσουν το υλικό χρυσάφι στη μπάντα και να ζήσουν, σαν κομμουνιστές, πάνω στα αγαθά της παραγωγής των μη κομμουνιστών εργατών. Μ’ ένα τέτοιο τρόπο, η Πολιτεία θα ταίριαζε να οριζόταν σαν η εξουσία των κομμουνιστών πάνω στους εργάτες. Είναι μια παλιά λύση, αλλά ακόμη δουλεύει στην περίπτωση του κομμουνιστικού κράτους, το οποίο ανέφερα πιο πάνω, με την βοήθεια βέβαια κάποιων ισχυρών στρατευμάτων φρουρών.

Ο Cabet δεν είχε καθόλου φρουρούς. Όσο για τους Μαρξ κι Ένγκελς, αυτοί αποφάσισαν να διαλύσουν το κομμουνιστικό κόμμα, που δημιούργησαν, και να περιμένουν για την εξέλιξη των παραγωγικών δυνάμεων, ώσπου αυτοί κάποτε να παρήγαγαν αληθινούς κομμουνιστές προλετάριους, αντί για εκείνα τα ανόητα γομάρια, που νόμιζαν ότι ήσαν ίσοι τους, παρότι δεν έπιαναν τίποτε από την θεωρία τους. Ο κομμουνισμός, έλεγαν, δεν είναι μια συγκέντρωση χειραφετημένων ατόμων, που προσπαθούν να βιώσουν τη συλλογική ζωή σαν μια απάντηση στην φιλαυτία ή την αδικία. Είναι η πλήρης πραγμάτωση μιας μορφής καθολικότητας, που ήδη υπάρχει ενεργή μέσα στην καπιταλιστική οργάνωση της παραγωγής και την αστική οργάνωση των μορφών ζωής, μιας συλλογικής ορθολογικής δύναμης, που ήδη υφίσταται, παρότι στη μορφή του αντίθετού της: τη μεροληψία του ατομικού συμφέροντος. Οι συλλογικές δυνάμεις του κομμουνισμού ήδη προϋπάρχουν. Αυτό που χρειάζεται είναι μόνο η μορφή της συλλογικής και της υποκειμενικής επανάκτησής τους.

Το μόνο πρόβλημα ήταν φυσικά εκείνο το *μόνο*. Αλλά, όπως ξέρουμε, η δυσκολία μπορούσε να ξεπερασθεί, με βάση δυο αξιώματα. Πρώτα, υπάρχει μια δυναμική, που είναι εγγενής μέσα στην πραγμάτωση εκείνων των υλικών δυνάμεων. Η δύναμη του “αδιαχώριστου,” που λειτουργεί σ’ αυτές, τείνει να ανατινάξει όλες τις μορφές της καπιταλιστικής “ατομικότητας.” Δεύτερο, το κάνει αυτό όλο και περισσότερο, καθώς η

δυναμική εκείνη συνθλίβει όλες τις άλλες μορφές της κοινότητας, όλες τις μορφές των “ξεχωριστών” κοινότητων, που είναι ενσωματωμένες μέσα σε κρατικούς, θρησκευτικούς ή παραδοσιακούς κοινωνικούς δεσμούς. Μ’ έναν τέτοιο τρόπο, το πρόβλημα με το *μόνο* ξεπερνιόταν: η συλλογική επανάκτηση, όπως την εννοούσε ο κομμουνισμός, κατέληγε να είναι η μόνη μορφή μιας δυνατής κοινότητας, που ακόμη παρέμεινε μετά την κατάρρευση όλων των άλλων κοινότητων.

Επομένως, η ένταση μεταξύ κομμουνιστών και κοινότητας θα μπορούσε να εξομαλυνθεί. Το θέμα είναι ότι μια τέτοια λύση τείνει να σβήσει την ετερογένεια της λογικής της χειραφέτησης σε σχέση με τη λογική της ανάπτυξης της κοινωνικής διάταξης. Τείνει να σβήσει αυτό, που βρίσκεται στον πυρήνα της χειραφέτησης, δηλαδή, την επιβεβαίωση του κομμουνισμού της νοημοσύνης ή τη δυνατότητα του οποιουδήποτε να βρίσκεται εκεί, που δεν μπορεί να βρίσκεται, και να κάνει αυτό, που δεν μπορεί να κάνει. Αντίθετα, τείνει να βασίζει τη δυνατότητα του κομμουνισμού πάνω στην προϋπόθεση της αδυναμίας του. Βέβαια, η δήλωση της αδυναμίας είναι διπλή. Σ’ ένα πρώτο επίπεδο, καθιστά τη δημιουργία μιας κομμουνιστικής υποκειμενικότητας τη συνέπεια της αποδυνάμωσης, που δημιουργείται από ιστορικές διαδικασίες. Το προλεταριάτο είναι η κοινωνική τάξη, που δεν είναι πλέον μια κοινωνική τάξη, αλλά το προϊόν της διάλυσης όλων των τάξεων. Σαν τέτοιο, δεν έχει τίποτε άλλο να χάσει, πέρα από τις αλυσίδες του. Κι αυτό, που πρέπει να αποκτήσει για την ενίσχυσή του, δηλαδή, την επίγνωση της κατάστασής του, είναι κάτι, που είναι *αναγκασμένο* να το αποκτήσει μέσα από τη διαδικασία της αποδυνάμωσής του. Μ’ άλλα λόγια, η ικανότητα του προλεταριάτου (δηλαδή, το χρυσάφι της γνώσης) ανήκει σ’ αυτό μόνο σαν το προϊόν των εμπειριών της “σιδερένιας” συνθήκης, των εμπειριών της εργοστασιακής δουλειάς και της εργοστασιακής εκμετάλλευσης.

Αλλά, από την άλλη μεριά, η ίδια συνθήκη είναι στημένη σαν συνθήκη της άγνοιας, προσδιορισμένη από τον μηχανισμό της ιδεολογικής συγκάλυψης. Ο σιδερένιος άνθρωπος, το άτομο, που βρίσκεται μέσα στο μηχανισμό της εκμετάλλευσης, μπορεί μόνο να το δει αυτό αντεστραμμένο, ανάποδα, παρανοώντας την υποταγή με την ελευθερία και την ελευθερία με την υποταγή. Γι’ αυτό, η ικανότητά του δεν μπορεί να είναι η δική του ικανότητα. Είναι η γνώση της ολικής διαδικασίας –με τον πυρήνα της,

την γνώση της άγνοιας– μια γνώση, που είναι μόνο προσβάσιμη σ’ όσους δεν πιάνονται στη δαγκάνα της μηχανής, δηλαδή, στους ίδιους τους κομμουνιστές σαν τέτοιους.

Επομένως, όταν λέμε ότι η κομμουνιστική προϋπόθεση είναι η προϋπόθεση της χειραφέτησης, δεν πρέπει να ξεχνούμε την ιστορική ένταση μεταξύ των δυο προϋποθέσεων αυτών. Η κομμουνιστική προϋπόθεση είναι δυνατή στη βάση της προϋπόθεσης της χειραφέτησης, με την έννοια της συλλογικοποίησης της δύναμης του οποιουδήποτε. Είναι δυνατή στη βάση της προϋπόθεσης της ισότητας. Ταυτόχρονα, το κομμουνιστικό κίνημα –με την έννοια του κινήματος, που θέτει σαν στόχο του την δημιουργία μιας κομμουνιστικής κοινωνίας– έχει διαποτιστεί, από την έναρξή του, από την αντίθετη προϋπόθεση: την ανισοτητική προϋπόθεση με τις ποικίλες όψεις της: την παιδαγωγική/προοδευτική προϋπόθεση της διαίρεσης της νοημοσύνης, την αντεπαναστατική ανάλυση της Γαλλικής Επανάστασης σαν ξέσπασμα ατομικισμού, που κατέστρεψε όλες τις μορφές της κοινωνικής αλληλεγγύης, την αστική στηλίτευση της αυτο-διδασκτικής πρόσληψης λέξεων, εικόνων, ιδεών και φιλοδοξιών από κοινούς άνθρωπους, κ.λπ., κ.λπ. Η προϋπόθεση της χειραφέτησης είναι μια προϋπόθεση της εμπιστοσύνης. Αλλά όμως, η ανάπτυξη των κομμουνιστικών κομμάτων και της Μαρξιστικής επιστήμης την ανακάτωναν με το αντίθετό της, μια κουλτούρα της δυσπιστίας, βασισμένης στην προϋπόθεση της ανικανότητας.

Χωρίς έκπληξη, η κουλτούρα αυτή της δυσπιστίας έβγαζε πάλι προς τα έξω την παλιά Πλατωνική αντίθεση μεταξύ του κομμουνιστή και του εργάτη. Το έκανε κάτω από μια ιδιαίτερη μορφή, τη μορφή μιας διπλής σχέσης, η οποία, αφενός, απέρριπτε την κομμουνιστική παρόρμηση στο όνομα των εμπειριών των εργατών κι, αφετέρου, τις εμπειρίες των εργατών στο όνομα της γνώσης της κομμουνιστικής πρωτοπορίας. Εναλλακτικά, ο εργάτης έπαιζε το ρόλο του εγωιστικού ατόμου, ανίκανου να κοιτάξει πέρα από το εδώ και τώρα των άμεσων οικονομικών συμφερόντων του, ή το ρόλο του ειδικού εμπειρογνώμονα, εκπαιδευμένου μέσα από τη μακρόχρονη κι αναντικατάστατη εμπειρία της εργασίας και της εκμετάλλευσης. Ο κομμουνιστής, με τη σειρά του, έπαιζε είτε το ρόλο του ατομικιστή αναρχικού, πρόθυμου να έβλεπε τις φιλοδοξίες του να πραγματοποιούνταν, ενώ παράλληλα θα πρόβλεπε την αργή πρόοδο της διαδικασίας, ή

το ρόλο του στρατευμένου γνώστη, που θα ήταν ολοκληρωτικά αφοσιωμένος στην υπόθεση του συλλογικού. Η καταπίεση του χρυσού κομμουνιστή από το σιδερένιο εργάτη και του σιδερένιου εργάτη από τον χρυσό κομμουνιστή έχει πραγματοποιηθεί από όλες τις κομμουνιστικές κρατικές εξουσίες –από τη ΝΟΠ ως την Πολιτιστική Επανάσταση– κι έχει εσωτερικευθεί από την Μαρξιστική επιστήμη, όπως κι από τις αριστεριστικές οργανώσεις. Ας θυμηθούμε, για παράδειγμα, πώς η γενιά μου κινήθηκε από τον Αλτουσεριανό ισχυρισμό της δύναμης της επιστήμης, που ξεσκέπαζε τις αναπόφευκτες πλάνες των παραγόντων της παραγωγής, προς τον Μαρξικό ενθουσιασμό για την επανεκπαίδευση των διανοούμενων από τους εργάτες και τα εργοστάσια, ενώ παράλληλα συνέχισε την επανεκπαίδευση των διανοούμενων από την χειρωνακτική εργασία με την επανεκπαίδευση των διαφωνούντων από τη σκληρή εργασία.

Νομίζω ότι αυτό είναι ένα από τα κύρια διακυβευόμενα θέματα, αν πρέπει να σκεφθούμε κάτι το καινούργιο ή αν πρέπει να αναβιώσουμε κάτι το ξεχασμένο κάτω από το όνομα του κομμουνισμού. Δεν έχει πολύ νόημα, νομίζω, η αναβίωση της ιδέας του κομμουνισμού μόνο πάνω στη βάση της συλλογιστικής ότι, πράγματι, υπήρχαν πολλοί νεκροί κι έγιναν πολλά φοβερά πράγματα, αλλά ότι, τέλος πάντων, ο καπιταλισμός κι οι ονομαζόμενες δημοκρατίες έχουν επίσης στιγματισμένα τα χέρια τους με πολύ αίμα. Είναι το ίδιο είδος συμψηφισμού, που συγκρίνει τον αριθμό των Παλαιστίνιων θυμάτων της Ισραηλινής κατοχής με τον αριθμό των Εβραίων θυμάτων του ολοκαυτώματος, τα θύματα του Ναζιστικού ολοκαυτώματος με τα εκατομμύρια των Αφρικανών, που ωθήθηκαν στη σκλαβιά και τον εκπατρισμό, τα θύματα της αποικιοκρατίας της δημοκρατικής Γαλλίας, τη σφαγή των Ινδιάνων στη δημοκρατική Αμερική κ.ο.κ. Ξέρουμε ότι αυτός ο τρόπος της ιεραρχικής τοποθέτησης των δεινών καταλήγει στο αντίθετό του: την εξάλειψη των διαφορών, την απόρριψη όλων των ιστορικών μοναδικότητων (singularities) στο όνομα της ισοδυναμίας της μιας εκμετάλλευσης με μια άλλη κι αποτελεί την τελευταία λέξη ενός συγκεκριμένου είδους Μαρξιστικού μηδενισμού.

Δεν νομίζω ότι πρέπει να αφιερώσουμε περισσότερο χρόνο σ' αυτή τη συζήτηση. Ούτε νομίζω ότι αξίζει να αναβιώσουμε τη συζήτηση περί αυθορμητισμού κι οργάνωσης και περί των τρόπων κατάληψης της κρατικής εξουσίας. Η ιστορία των κομμουνιστικών

κομμάτων και κρατών μπορεί σίγουρα να μας διδάξει πώς να οικοδομήσουμε ισχυρές οργανώσεις και πώς να πάρουμε την κρατική εξουσία. Αλλά δεν μπορεί να μας διδάξει τόσα πολλά για το πώς θα είναι ο κομμουνισμός σαν η εξουσία του οποιουδήποτε.

Επομένως, θα συμφωνήσω με τον Αλαίν Μπαντιού πάνω στο ότι αυτό, που μετρά για μας σαν ιστορία του κομμουνισμού ή ιστορία της χειραφέτησης, είναι πάνω απ' όλα η ιστορία των κομμουνιστικών στιγμών, που συνήθως ήσαν στιγμές εξαφάνισης ή διάρρηξης των κρατικών εξουσιών και της επιρροής των θεσμοθετημένων κομμάτων.

Μια στιγμή (moment) δεν αποτελεί μόνο ένα σημείο, που εξαφανίζεται μέσα στο χρόνο. Είναι επίσης μια *ορμή* (*momentum*): είναι η συνέπεια μιας δραστηκής αναδιαμόρφωσης του τι σημαίνει το “κοινό,” ενός ανασχηματισμού του σύμπαντος των δυνατοτήτων.

Ούτε είναι καιρός για μια απλώς χαοτική κυκλοφορία των αδέσμευτων σωματίδιων. Οι κομμουνιστικές στιγμές αποδείχθηκαν περισσότερο οργανωμένες από τη ρουτίνα της γραφειοκρατίας. Αλλά πάντοτε μια τέτοια οργάνωση είναι η οργάνωση μιας α-ταξίας ως προς την “κανονική” διανομή των θέσεων, των λειτουργιών και των ταυτοτήτων. Ο κομμουνισμός είναι νοητός σε μας σαν η παράδοση, που δημιουργήθηκε γύρω από ένα πλήθος στιγμών, ξακουστών ή σκοτεινών, όταν οι απλοί εργάτες κι οι σύννηεις άντρες και γυναίκες αποδείκνυαν την ικανότητά τους να αγωνίζονται για τα δικαιώματά τους και για τα δικαιώματα όλων ή να λειτουργούν εργοστάσια, εταιρίες, διευθύνσεις, στρατούς, σχολεία κ.λπ. μέσω της συλλογικοποίησης της ισότητας όλων μ' όλους. Αν κάτι πρέπει να ανακατασκευασθεί κάτω από το όνομα του κομμουνισμού, αυτό είναι μια μορφή υλικότητας (temporality), που συγκεκριμενοποιεί (singularizing) τις συνδέσεις μεταξύ τέτοιων στιγμών. Τώρα όμως, μια τέτοια ανακατασκευή συνεπάγεται την αναβίωση της προϋπόθεσης της εμπιστοσύνης γι' αυτή τη δυνατότητα, μια προϋπόθεση που έχει, περισσότερο ή λιγότερο, απαξιωθεί και τελικά καταρρακωθεί από την κουλτούρα της δυσπιστίας προς τα κομμουνιστικά κράτη, κόμματα και γλώσσες (discourses).

Η διασύνδεση αυτή μεταξύ του θέματος της υλικότητας (temporality) και του ζητήματος του τι μπορεί να σημαίνει μια κομμουνιστική υποκειμενική επιβεβαίωση είναι σίγουρα κεντρική στις σύγχρονες μορφές της επαναβεβαίωσης της ιδέας του κομμουνισμού. Αλλά μου φαίνεται ότι της συζήτησης αυτής είχε προηγηθεί η εμφάνιση κάποιων προβληματικών ενδείξεων για τη λογική της καπιταλιστικής διαδικασίας. Αυτό συνέβη

με δυο κύριους τρόπους. Από τη μια μεριά, υπήρχε η επαναβεβαίωση ότι ο κομμουνισμός αποτελούσε μια συνέπεια του ίδιου του καπιταλισμού. Η ανάπτυξη των μορφών της άυλης παραγωγής έχει παρουσιασθεί σαν απόδειξη της σύνδεσης μεταξύ δυο διατυπώσεων του Κομμουνιστικού Μανιφέστου, της φράσης ότι “κάθε στερεό λιώνει στον αέρα” και του ισχυρισμού ότι οι ίδιοι οι καπιταλιστές θα είναι οι νεκροθάφτες του καπιταλισμού. Αυτά που κυρίως ο καπιταλισμός παράγει σήμερα, αντί για αγαθά, διαθέσιμα προς ιδιωτική ιδιοποίηση, είναι ένα δίκτυο της ανθρώπινης επικοινωνίας, στο οποίο η παραγωγή, η κατανάλωση κι η ανταλλαγή δεν είναι πλέον διαχωρισμένες, αλλά συνυπάρχουν μέσα στην ίδια συλλογική διαδικασία. Γι’ αυτό, λέγεται ότι το περιεχόμενο της καπιταλιστικής παραγωγής εισβάλλει μέσα στην καπιταλιστική μορφή. Όλο και περισσότερο το περιεχόμενο αυτό καταλήγει να ταυτίζεται με την κομμουνιστική δυνατότητα της συνεργατικής άυλης εργασίας. Έτσι, η λανθάνουσα αντίθεση μεταξύ του “σιδερένιου εργάτη” και του “χρυσού κομμουνιστή” τείνει να ξεσκαρτάρεται από την ιστορική ανάπτυξη του καπιταλισμού, προς όφελος του τελευταίου: μ’ αυτή την έννοια, όσο λιγότερη εργασία και λιγότερους εργάτες έχουμε, τόσο και περισσότερος κομμουνισμός υπάρχει. Για μένα, το πιο ενοχλητικό ζήτημα είναι ότι η νίκη αυτή του κομμουνιστή πάνω στον εργάτη εμφανίζεται όλο και περισσότερο σαν η νίκη του κομμουνισμού των καπιταλιστών πάνω στον κομμουνισμό των κομμουνιστών. Στο βιβλίο του, *Αντίο κύριε Σοσιαλισμέ*, ο Αντόνιο Νέγκρι αναφέρει έναν ισχυρισμό, που έγινε από κάποιον άλλο θεωρητικό, ότι ο χρηματο-οικονομικός θεσμός, ιδιαίτερα μαζί με το συνταξιοδοτικό-ασφαλιστικό θεσμό, αποτελεί το μοναδικό θεσμό, που μπορεί σήμερα να μας δώσει το μέτρο της συσσωρευμένης κι ενοποιημένης εργασίας, έτσι ώστε ο καπιταλιστικός θεσμός, σαν τέτοιος, να θεωρείται ότι ενσωματώνει σήμερα όλη την πραγματικότητα της συλλογικής εργασίας: ένας κομμουνισμός του κεφάλαιου, που πρέπει να μετατραπεί σ’ ένα κομμουνισμό των πληθών. Στην παρουσίασή του στο συνέδριο αυτό,³ ο Αντόνιο Νέγκρι έκανε πολύ σαφές το σημείο ότι αυτός ο καπιταλιστικός κομμουνισμός συνίσταται από την ιδιοποίηση του κοινού από το κεφάλαιο, δηλαδή, από την απαλλοτρίωση του δικαιώματος των πληθών για το κοινό. Αλλά τότε το ερώτημα είναι: Μέχρι ποιου σημείου μπορούμε να τον ονομάζουμε κομμουνισμό, αν μη τι άλλο; Μέχρι ποιου σημείου μπορούμε να πιστοποιήσουμε την ορθολογικότητα αυτής της διαδικασίας; Το ζήτημα μ’ ό,τι σήμερα ονομάζεται “κρίση” είναι ακριβώς η

ορθολογικότητα αυτή. Η τρέχουσα “κρίση” είναι στην πραγματικότητα η αποτυχία της καπιταλιστικής ουτοπίας, που βασίλευε επί είκοσι χρόνια μετά την κατάρρευση της Σοβιετικής Αυτοκρατορίας: της ουτοπίας του τέλειου αυτο-έλεγχου της ελεύθερης αγοράς και της δυνατότητας οργάνωσης όλων των μορφών της ανθρώπινης ζωής σύμφωνα με τη λογική της ελεύθερης αγοράς. Αν είναι να ξανασκεφθούμε σήμερα τον κομμουνισμό, πρέπει να λάβουμε υπόψη μας αυτή την πρωτοφανή κατάσταση αποτυχίας της καπιταλιστικής ουτοπίας.

Η ίδια κατάσταση θα πρέπει να μας κάνει καχύποπτους κι ως προς μια άλλη μορφή του σύγχρονου Μαρξιστικού λόγου (discourse). Σκέφτομαι την ευρέως διαδεδομένη περιγραφή μιας τελικής φάσης του καπιταλισμού, που παράγεται από το θρίαμβο μιας παγκόσμιας μικρο-αστικής τάξης, η οποία ενσωματώνει τη Νιτσεϊκή προφητεία του “τελευταίου ανθρώπου”: ένα κόσμο ολοκληρωτικά αφιερωμένο στην υπηρεσία των αγαθών, τη λατρεία των εμπορικών προϊόντων και του θεάματος, την υπακοή στο πρόσταγμα του υπερεγώ για “απόλαυση” (jouissance), τη ναρκισσιστική κατανάλωση μορφών αυτο-πειραματισμού κ.λπ. Ο θρίαμβος αυτός του αποκαλούμενου μαζικού ατομικισμού παίρνει στις αφηγήσεις του το όνομα της δημοκρατίας. Η δημοκρατία, τότε, εμφανίζεται σαν ο ζωντανός κόσμος, που είναι δομημένος μέσα από την κυριαρχία του κεφάλαιου και την ολοένα κι αυξανόμενη καπιταλιστική καταστροφή των μορφών της κοινότητας και της καθολικότητας. Έτσι, η αφήγηση αυτή κατασκευάζει ένα απλό δίλημμα: είτε δημοκρατία –με την έννοια της κατάπτυστης κυριαρχίας του “τελευταίου ανθρώπου”– ή κάτι “πέρα από τη δημοκρατία,” για το οποίο ο κομμουνισμός καταλήγει να είναι το κατάλληλο όνομα.

Το ζήτημα είναι ότι πολλοί συμμερίζονται τη διάγνωση, χωρίς όμως να συμμερίζονται τις συνέπειες: Πρόκειται για δεξιούς διανοούμενους, που θρηνούν για τη δημοκρατική καταστροφή του κοινωνικού δεσμού και της συμβολικής διάταξης, για κοινωνιολόγους παλιού στυλ, που αντιπαραθέτουν την καλή κοινωνική κριτική απέναντι στις κακές καλλιτεχνικές κριτικές του '68, για κοινωνιολόγους νέου στυλ, που χλευάζουν την ανικανότητά μας να τα βγάλουμε πέρα με την κυριαρχία της καθολικής αφθονίας, και για φιλόσοφους, που μας καλούν στο επαναστατικό καθήκον της διάσωσης του

καπιταλισμού με την ενστάλαξη μέσα σ' αυτόν ενός νέου πνευματικού περιεχόμενου. Στο πλαίσιο αυτό, το φαινομενικά σωστό δίλημμα (δημοκρατική τελμάτωση ή κομμουνιστικός κατακλυσμός) γρήγορα εμφανίζεται προβληματικό: όταν έχετε ήδη περιγράψει τη διαβόητη κυριαρχία του καθολικού δημοκρατικού ναρκισσισμού, τότε μπορείτε να συμπεράνετε: επομένως, χρειαζόμαστε τον κομμουνισμό, για να βγούμε έξω απ' αυτό το βόρβορο. Αλλά τότε, εγείρεται το ερώτημα: Με ποιους και με τη βοήθεια ποιων υποκειμενικών δυνάμεων μπορείτε να φαντασθείτε την οικοδόμηση ενός τέτοιου κομμουνισμού; Έτσι, το κομμουνιστικό κάλεσμα κινδυνεύει να γίνει μια Χαϊντεγκεριανή προφητεία, που μας καλεί σε μια αναστροφή της πορείας στο χείλος της αβύσσου, ή επιχειρεί να μας οδηγήσει σε μορφές δράσης, που κυρίως στοχεύουν σε χτυπήματα στον εχθρό και τη δημιουργία εμπλοκών στην οικονομική μηχανή. Το ζήτημα είναι ότι τα σαμποτάζ της οικονομικής μηχανής υλοποιούνται αποτελεσματικότερα από τους Αμερικανούς έμπορους και τους Σομαλούς πειρατές. Δυστυχώς όμως, αυτά τα αποτελεσματικά σαμποτάζ δεν δημιουργούν καμία ευκαιρία για οποιονδήποτε κομμουνισμό.

Σήμερα, η επανεξέταση της κομμουνιστικής ιδέας συνεπάγεται την προσπάθεια αποσαφήνισης της υλικότητας (temporality) των μορφών των δυνατοτήτων της σε μια σειρά υλικών (temporal) ζητημάτων: στο ζήτημα της συμφυΐας του κομμουνισμού μέσα στον καπιταλισμό ή στο ζήτημα, αν ο κομμουνισμός διαθέτει την ύστατη ευκαιρία πάνω στο χείλος της αβύσσου. Τα δυο αυτά υλικά ζητήματα εξαρτώνται επίσης από δυο μορφές σφετερισμού της χειραφετικής λογικής από την ανισοτητική λογική: από την προοδευτική λογική του Διαφωτισμού, η οποία δίνει στον καπιταλισμό το προνόμιο του δάσκαλου, που εκπαιδεύει τους αδαείς εργάτες κι εξομαλύνει το δρόμο από την παλιά ανισότητα προς το μελλοντικό κομμουνισμό, κι από την αντιδραστική αντι-Διαφωτιστική λογική, η οποία συνταυτίζει τις μορφές των σύγχρονων ζωντανών εμπειριών με τον θρίαμβο του αστικού ατομικισμού πάνω στην κοινότητα. Το σχέδιο της αναβίωσης της ιδέας του κομμουνισμού έχει νόημα, μόνο αν περιλαμβάνει το καθήκον της επανεξέτασης εκείνων των μορφών σφετερισμού και του τρόπου, με τον οποίον αυτοί εξακολουθούν να καθορίζουν τις περιγραφές του παρόντος μας. Πρέπει να περιλαμβάνει μια αναθεώρηση των κυρίαρχων (mainstream) περιγραφών του σύγχρονου κόσμου: Οι σύγχρονες μορφές

του καπιταλισμού, η έκρηξη της αγοράς εργασίας, η νέα επισφάλεια της εργασίας κι η καταστροφή των συστημάτων κοινωνικής αλληλεγγύης, όλα αυτά δημιουργούν μορφές ζωής κι εμπειριών της εργασίας, που ίσως να βρίσκονται πλησιέστερα στην κατάσταση των χειρωνακτών του 19^{ου} αιώνα, παρά στον κόσμο των εργατών χάη-τεκ και την παγκόσμια μικρο-αστική τάξη, η οποία είναι αφοσιωμένη σε μια φρενήρη κατανάλωση, όπως περιγράφεται από τόσους πολλούς σύγχρονους κοινωνιολόγους. Τώρα, το ζήτημα δεν είναι απλώς και μόνο ένα ζήτημα εμπειρικής ορθότητας. Αφορά την ουσία της διασύνδεσης μεταξύ μορφών ανάλυσης της ιστορικής διαδικασίας και τρόπων απεικόνισης του εφικτού. Θα πρέπει, επιτέλους, να έχουμε ήδη μάθει πόσο προβληματικές μπορεί να είναι όλες οι στρατηγικές, που βασίζονται στην ανάλυση της κοινωνικής εξέλιξης. Η χειραφέτηση δεν μπορεί να είναι ούτε η επίτευξη μιας ιστορικής αναγκαιότητας, ούτε η ιστορική αναστροφή της αναγκαιότητας αυτής. Πρέπει να τη συλλογιζόμαστε μέσα στο πλαίσιο της α-χρονικότητάς της, που σημαίνει δυο πράγματα: πρώτο, την απουσία της ιστορικής αναγκαιότητας για την ύπαρξή της και, δεύτερο, την ετερογένειά της ως προς τις μορφές των εμπειριών, που δομούνται μέσα στο χρόνο της κυριαρχίας. Η μόνη κομμουνιστική κληρονομιά, που αξίζει να λάβουμε υπόψη, είναι η πολλαπλότητα των μορφών πειραματισμού πάνω στις ικανότητες του οποιουδήποτε, είτε έγιναν χθες ή γίνονται σήμερα. Η μόνη δυνατή μορφή κομμουνιστικής νοημοσύνης είναι η συλλογική νοημοσύνη, που κατασκευάζεται μέσα σε τέτοιους πειραματισμούς.

Μπορεί να εγείρει κανείς την αντίρρηση ότι ορίζω τον κομμουνισμό μ' όρους όχι πολύ διαφορετικούς από τον τρόπο, που ορίζω την δημοκρατία. Σ' αυτό, μπορώ να απαντήσω πρώτα ότι, με τον τρόπο που κατανοώ την χειραφέτηση, θα έπρεπε να προβληματισθούμε για το κλασικό σχήμα, που αντιπαραθέτει κομμουνισμό και δημοκρατία, όταν η τελευταία γίνεται αντιληπτή είτε σαν η κρατική οργάνωση της αστικής κυριαρχίας ή σαν ο ζωντανός κόσμος, όπως διαμορφώνεται από την εξουσία του καπιταλισμού. Σίγουρα, είναι αλήθεια ότι η δημοκρατία μπορεί να ονοματίζει διάφορα πράγματα, αλλά το ίδιο ισχύει και για τον κομμουνισμό. Και το γεγονός είναι ότι ο συνδυασμός της πίστης στην ιστορική αναγκαιότητα και της κουλτούρας της δυσπιστίας παράγει ένα ιδιαίτερο είδος κομμουνισμού: τον κομμουνισμό σαν ιδιοποίηση των παραγωγικών δυνάμεων από την κρατική εξουσία και τη διαχείρισή του από μια

“κομμουνιστική” ελίτ. Πάλι, κάτι τέτοιο θα μπορούσε να ήταν ένα πιθανό μέλλον του καπιταλισμού. Αλλά δεν νομίζω ότι είναι το μέλλον της χειραφέτησης. Το μέλλον της χειραφέτησης μπορεί μόνο να σημαίνει την αυτόνομη αύξηση του χώρου του κοινού, που δημιουργείται, όταν με την ελεύθερη συνένωσή τους οι άνθρωποι, άνδρες και γυναίκες, πραγματώνουν την αρχή της ισότητας. Πρέπει απλώς να το ονομάζουμε “δημοκρατία” ή θα κερδίζαμε όλοι, αν το ονομάζαμε “κομμουνισμό”; Βλέπω τρεις λόγους για τη χρήση του δεύτερου: Πρώτα, η έμφαση δίνεται στην αρχή της ενότητας και της ισότητας της νοημοσύνης. Δεύτερο, η έμφαση δίνεται στην καταφατική πλευρά της διαδικασίας της συλλογικοποίησης της αρχής αυτής. Και τρίτο, τονίζεται η δυνατότητα μιας αυτο-συμπλήρωσης της διαδικασίας, της απεραντοσύνης της, κάτι που συνεπάγεται τη δυνατότητα ανακάλυψης κάποιων μελλοντικών εξελίξεων, τις οποίες ακόμη δεν μπορούμε να φαντασθούμε. Αντίθετα, θα απέρριπτα τον όρο, αν σήμαινε ότι γνωρίζουμε τι μπορεί μια τέτοια δυνατότητα να κατορθώσει μέσα από παγκόσμιους μετασχηματισμούς ολόκληρου του κόσμου, παράλληλα με τη γνώση της ιστορικής διαδρομής, η οποία μας οδήγησε εδώ, που σήμερα βρισκόμαστε. Το μόνο, που γνωρίζουμε, είναι αυτό, που τώρα η δυνατότητα του κομμουνισμού μπορεί να κατορθώσει μέσα από τις διαφωνητικές μορφές των συλλογικών αγώνων, της ζωής και της σκέψης. Το να ξανασκεπτόμαστε τον κομμουνισμό συνεπάγεται, πάνω απ’ όλα, τη διερεύνηση του δυναμικού της συλλογικής νοημοσύνης, που είναι εγγενές μέσα στις διαδικασίες κατασκευής των μορφών αυτών. Μια τέτοια διερεύνηση προϋποθέτει την πλήρη αποκατάσταση αυτού, που ονόμασα προϋπόθεση της εμπιστοσύνης.

Σημειώσεις του μεταφραστή:

¹ Ο Joseph Jacotot (1770-1840) ήταν ο Γάλλος δάσκαλος και φιλόσοφος, που εισήγαγε τη μέθοδο της “διανοητικής χειραφέτησης,” οι παιδαγωγικές αρχές του οποίου περιγράφονται και συζητούνται αναλυτικά στο βιβλίο του Jacques Rancière, *Ο Αδαής Δάσκαλος*.

² Ο Étienne Cabet (1788-1856) ήταν Γάλλος φιλόσοφος κι ουτοπιστής σοσιαλιστής, ο οποίος είχε ιδρύσει το Ικαρικό κοινοτιστικό κίνημα κι είχε ηγηθεί ομάδων μεταναστών, που ήθελαν να δημιουργήσουν μια νέα κοινωνία στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής. Επίσης, στον Cabet αποδίδεται η επινοήση του όρου *communisme*.

³ Δείτε <http://thrymmata.blogspot.com/2009/03/toni-negri.html>.

Μετάφραση **Μωυσή Α. Μπουντουρίδη**